

Documentary Heritage
Документално богатство

ФАКТОРИ В МЕЖДУНАРОДНАТА ДЕЙНОСТ НА БКД ДО НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Цветан Й. Радулов
Научен архив – БАН

Резюме. През 1869 г. се стига до създаването на Книжовно дружество в Браила и така се осъществява една идея на възрожденските среди от 50-те години на XIX в. Още със самото си възникване Българското книжовно дружество (БКД) и неговите ръководители се стремят да се включат активно в европейския научен живот, като черпят от опита в дейността на подобни институции. Благодарение усилията на няколко водещи фигури бързо бива създадена мрежа от контакти, които спомагат за по-нататъшното развитие на Дружеството. Публикацията дава сведения за връзките на БКД с различни лица и чуждестранни научни организации в началния етап от съществуването му и прави опит да представи и анализира различните фактори, които оказват влияние върху развитието на подобни отношения.

Ключови думи: книжовно дружество; учени; развитие; взаимоотношения; Браила

Зараждането на идеята за създаване на научно-просветителско дружество става част от финалния етап на Българското възраждане. През XIX в. сред емигрантските среди протичат процеси в сферата на обществено-културната дейност и биват създадени редица проекти за подобна организация. Те дават резултат през 1869 г., когато в Браила е образувано Българското книжовно дружество. Още със самото си възникване БКД и неговите ръководители се стремят да се включат активно в европейския научен живот. Тъй като от създаването си организацията подчертава българския си характер, предмет на статията няма да са връзките между нея и българите, живеещи в различни точки на Османската империя. Засегнати ще бъдат отношенията с чуждестранните деятели и организации от различни страни, така че да бъдат представени основните фактори със значение върху активността на Дружеството. Също така се обръща внимание и на отношенията с чуждите учени, които пристигат и работят в Княжество България. Изследването няма за цел да представи цялостната международна дейност на БКД през периода, а да набележи основните ѝ линии на развитие. Предложените примери свидетелстват

за основните тенденции в сферата на чуждестранните връзки, както и посочват по-интересните моменти през разглеждания период.

Връзките с различни чужди учени и организации са разглеждани в трудовете, посветени на Българската академия на науките и нейната история (Bozhkov, Vasilev, Paskaleva & Todorova, 1977; Arnaudov, 1966; Savov, 1994). В българската историография се очертават в основни линии характерни черти за международната дейност на Дружеството – целенасочена дейност за популяризацията на създаденото дружество, първоначален формален характер (но това не се отнася до всички случаи); научни контакти, ориентирани в началото към славянските страни. В обособен вид тази дейност накратко е представена и в най-новото изследване, посветено на Академията и нейното развитие – „История на Българската академия на науките 1869 – 1947 г.“ (Todev et al., 2015).

Факторите, които повлияват върху общуването на БКД с чуждестранни организации и лица, могат да се обособят в три групи: личностни, идейни и географски. Всеки един от тези типове фактори е свързан с другите и те си взаимодействат помежду си. Въпреки трудностите Дружеството успява да създаде отношения в международните научни среди и да ги доразвие след Освобождението. Част от тези контакти оказват голямо влияние върху по-нататъшното развитие на БКД. Ролята на международната дейност е особено важна с оглед включването на организацията в европейския научен живот.

Личностният фактор има осезаемо влияние върху развитието на международната активност на БКД през изследвания период. Тук става дума и за връзки, които се основават върху личните познанства на водещи фигури в Книжовното дружество с чуждестранни учени. От друга страна, стои дейността на европейските учени и тяхната съпричастност към развитието на създаденото българско научно общество.

Влиянието на географския фактор също изиграва роля при развиването на връзки с чужди организации от страна на БКД. Естествено е Дружеството да развива дейност на Балканите и да търси връзки със съседните на българските земи, а и на Румъния държави. Тук роля играят териториалната близост, по-кратките разстояния и възможността за по-улеснено общуване. Тези условия благоприятстват контактите с редица сръбски и югославянски дружества. Местопребиваването на Дружеството в Браила до Освобождението също е от значение за така обособения географски фактор.

Третият вид фактор, обособен в настоящия доклад, условно може да бъде наречен „идеен“. Става дума за такъв тип връзки, които са подхранвани въз основата на определен научен или обществен интерес към общуването с българското научно дружество. Тук се намесва и идеята за славянството, която варира от славянофилията (в различните ѝ разновидности в Русия, Западните Балкани и Средна Европа) до научните интереси на развиващата се западна славистика. В тази група влизат отношенията с утвърдените чуждестранни

научни общества, свързани с идеята за помощ и развитие на науката и просветата в региона на Балканския полуостров.

Преди да бъдат разгледани така представените фактори, трябва да се види какво е значението на международната дейност за основателите на БКД. Новообразуваното научно общество си възлага амбициозни задачи, с които да подпомогне развитието на българския народ. Според устава на БКД чл. 3 гласи, че Дружеството ще влезе в „**тясно сношение с учения мир**“⁽¹⁾. Член 5 също засяга чуждестранните връзки, като предвижда обогатяване на библиотеката на разни езици.⁽²⁾ Сред задълженията на действителните членове чл. 35 определя и „**да се стараят да бъдат в добро и постоянно сношение с други подобни дружества – български и небългарски, – с дописните членове и въобще с учения мир**“⁽³⁾. Още със самото му създаване ръководителите на БКД се стремят да поддържат постоянен научен обмен. Размяната на литература се превръща в основен елемент от контактите с чужбина, затова изключително важна е ролята на „Периодическо списание“. Списанието е основен орган на Дружеството и е показателно за целите му в научната сфера.

Българското книжовно дружество представя своята програма в уводната си статия „Към читателите“⁽⁴⁾. Там освен чисто националните аспекти на научната дейност и изследвания, насочени към българския език и история, се посочват и някои по-обща насоки. В член 8 са посочени личностите, които биха могли да предизвикат изследователския интерес на дружествените членове: „Върху славни и прочути лица, особено в **просветения мир**, които чрез високото си образование и велики познания, са направили вечно незабравени заслуги **на народа и отечеството си**, и въобще на **человечеството**“ (ПСп, 1870, 1, с.6). Показателен за бъдещата „външна“ дейност на БКД е и чл. 9 от програмата, именуван „Върху явния и дружествен живот и дела на просветените народи“.

В каква степен значението на международната дейност повлиява върху развитието на Дружеството? Трябва да се вземе предвид, че начални стъпки по изграждането му са положени в Прага, където през есента на 1867 г. се запознават Васил Д. Стоянов (студент в Юридическия факултет на Пражкия университет) и Марин Дринов (завършил Историко-филологическия факултет на Московския университет) и създават проектоустава на дружество „Кирил и Методий“⁽⁵⁾. Марин Дринов пребивава в чешката столица до началото на ноември 1869 г.

Стоянов общува активно с представителите на пражката интелигенция, като Вацлав Небески, Вацлав Ханка, д-р Йозеф Фрич, Ян Неруда, Витезслав Халек, Йозеф Барак, Божена Немцова. Според изследователи този факт повлиява върху възникналия проект за българско научно общество⁽⁶⁾. Никола Савов отчита влиянието на различните идеи, които съществуват в чеш-

кия културен елит, върху мнението на В. Д. Стоянов (Savov, 1994: 10 – 11). Познанствата на българския възрожденец ще окажат влияние и върху по-нататъшните връзки на Книжовното дружество с научни среди в Чехия.

Значението на личностния фактор е наистина сериозно, тъй като за дълъг период инициативата от страна на отделни фигури стои в основата на дружествената активност. На практика, БКД се състои от трима души, които полагат грижи за неговото развитие: това са председателят Марин Дринов, Васил Друмев и деловодителят Васил Д. Стоянов. Всъщност т.нар. „личностен фактор“ има основополагаща роля не само в международен план, но в цялостната дейност на просветно-научната организация. Научното общество се развива въз основа на тяхната дейтелност и благодарение инициативата на действителните членове се осъществяват връзките с европейски научни учреждения. Ръководните фигури на БКД са получили образованието си в различни европейски държави и имат възможност да поддържат кореспонденция с изследователи от различни страни.

Пребиваването на Дринов в чужбина оказва влияние върху реномето на новосформираното дружество. Неговите пътувания в Италия, Чехия и Русия се отразяват положително на разпространяването на информация за Дружеството сред тамошните научни среди. Работата му в чужбина (особено италианският му престой) включва издирване на документи, свързани с българската държава⁷⁾. Марин Дринов извършва многобройните си пътувания, като от края на 1868 г. Виена и Прага са градовете, в които най-често пребивава. Българският учен работи и върху изследване за историческите връзки между България и Италия⁸⁾. През 1871 г. Дринов заминава на обиколка във Варшава, Германия и Прага, по време на която опитва да популяризира дейността на Дружеството⁹⁾. Той неколkokратно дава указания деловодителят на Дружеството да влезе във връзка с различни научни организации. Проблем обаче се оказва отсъствието на Дринов от Браила и невъзможността му да е близо до дружествените дела.

Няма как да бъде пропусната ролята на заместилия В. Д. Стоянов като деловодител Тодор Пеев. Той поема поста и активно поддържа контактите с европейските научни организации. Възпитаникът на Католическото училище в Бебек умело се справя с трудната ситуация и съумява да спомогне за развитието на дружествената дейност, особено в международен план¹⁰⁾. Организаторските способности на българския просветен деец и революционер оказват благотворно влияние върху връзките на Книжовното дружество с чужбина.

От Кондиката на Дружеството се вижда, че сред спомагателните му членове (т.е. тези, дарили парични суми в негова полза) се нареждат и много чужденци от Румъния и Русия. Има вероятност в началото съпричастен към създаването на Дружеството да е руският славист Виктор И. Григорович – професор в Новорусийския университет в Одеса. Съществуват хипотези, че

той присъства в списъка на одеските спомосъществуватели под псевдонима „Чернорабочий“ (Todev et al., 2015: 47).

Именно заради причини от географски и идеен характер началните опити за научни контакти се насочват към славянските страни. Ръководството на Дружеството изпраща своя устав и уведомява Чешкото научно дружество, Славянския комитет в Санкт Петербург, Матица сръбства, Матица словенска, Югославянската академия в Загреб¹¹⁾. Деловодителят В. Д. Стоянов се заема със задачата да запознае научните учреждения на чехи, сърби, руснаци и хървати с характера на задачите и целите на Българското книжовно дружество. Дружеството поддържа активна кореспонденция с видни славянски учени, като Вацлав Небески, Велимир Гай, Ватрослав Ягич, Стоян Новакович. Показателна за научните контакти със славянските научни организации е поканата от сръбското научно дружество към БКД за участие в речник на сърбохърватски и български език¹²⁾.

В архива на БКД могат да се проследят официалните контакти, които Дружеството развива с чуждестранните учени и научни институции. Дейците му успяват бързо да разпространят информация за своето съществуване, за което свидетелстват получените писма. Най-ранният датиран отговор идва от чешките научни среди, което е нормално с оглед създадените връзки от Марин Дринов и В. Д. Стоянов по време на престоя им в Прага¹³⁾. Пролетта на 1871 г. е време на интензивни контакти със Сръбското научно дружество в Белград и неговите представители Я. Шафарик и Стоян Новакович. Установяват се и връзки със Славянския благотворителен комитет, като от негово име с Книжовното дружество общува известният руски учен Нил Попов¹⁴⁾.

Началната отправна точка за международна активност на Дружеството е насочена към славяноезичната научна общност. Установени са контакти с видни руски учени слависти, като Измаил Срезневски и Александър Хилфердинг. Споменатата активност има ограничен обхват на действие, но показва, че сред българите съществуват групи, занимаващи се с наука (Bozhkov, Vasilev, Paskaleva & Todorova, 1977: 23 – 24). Индивидуалните действия имат много сериозно значение в този начален етап, както личи от оставените архивни документи. С помощта на Моско Добринов БКД получава решенията на конгреса на славянските педагози във Виена (Славянска педагогическа скупщина), състоял се в края на август 1873 г.¹⁵⁾

Дружеството поддържа отношения и с някои лица и организации във Франция. Поставени са основите на едно дългогодишно общуване, които повлияват положително на родната наука. Активен в тези ранни години на Книжовното дружество е Емил Пико – председател на Комитета за изпращане дар френски книги на славяните и румъните (Comité pour l'envoi gratuit de livres français aux slaves et aux roumains). Той живее няколко години във Влашко (от 1866 до 1872 г.), като заема съветнически постове и има предимството да бъде

добре запознат с процесите на Балканите. След завръщането си във Франция Пико учредява споменатия Комитет с цел да разпространява френската култура в региона. През лятото на 1873 г. (в началото на месец юли) филантропът в писмо до В. Д. Стоянов прави предложение за културно сътрудничество с българите¹⁶⁾. Емил Пико също така проявява интерес към „Периодическо списание“ и предлага размяната му с френски научни издания. Деловодителят на Дружеството Васил Д. Стоянов в писмо от 3 юли 1873 г. изразява своята благодарност за изпратените книги, които са: „...драгоценни в особеност сега, когато ние сме още начални в нашето книжовно развитие, имаме чувствителна неизбежност от важни помощи“¹⁷⁾. В изнесените през следващите години доклади от Тодор Пеев парижкото дружество „За изпращане на френски книги на славяните и румъните“ присъства като приятелска организация с важно значение в международен план¹⁸⁾.

Изпратеното дарение пристига успешно, за което свидетелства писмото на новоизбрания деловодител Тодор Пеев до Емил Пико от септември 1873 г. Деловодителят на БКД изпраща издадените пет броя от „Периодическо списание“ като „малък знак на нашата признателност за човеколюбивите чувства на благородният и великодушни французки народ към нас...“¹⁹⁾. В писмо до Нешо Бончев Тодор Пеев споменава, че БКД е приело около 190 екземпляра „разни делни французки книги“²⁰⁾. Контактите между двете организации представляват важна част от дейността на родното научно общество в началото на 70-те години.

През 1874 г. е отделено специално внимание на създадените връзки с „разни учени корпорации в чужбина“. В годишния доклад за дейността на Дружеството е представено сравнително обстойно развитието на чуждестранни връзки: „Освен академии наук и учени дружества в Русия, в Австрия въобще и частно в Чехия и Хърватско, после във Франция, Италия, Англия и Прусия, с които Дружеството се запознало и им изпровожда своето списание, тая година се запозна с Управлението на Университета в Париж за въсточните говорими езици и особно с г. Л. Леже, професор в същото училище за сърбските наречия; запозна се и с Дружеството в Париж „За изпращане френски книги даром на словените и румъните“. Всички тия учреждения и частни лица почетоха Дружеството със своите доста съчувствующи и сърадователни писма за неговото откритие, на което целта те удостоиха с искрена захвалност и одобрение. От тях първото извести Дружеството, че ще му изпровожда издадените си до сега и издаваеми списания, а второто ни изпроводи един ковчег, съдържащ повече от 200 делни французки книги по разни клонове на науката. Г. Леже благоволи да извести Дружеството, че тъкми да обнародва в някои французки журналы разглежданията си върху книжките на „Период[ическото] Списание“²¹⁾.“

От изложението се вижда ролята на географския фактор, както и на идейния. Контактите с руската, чешка и хърватска интелигенция заемат първосте-

пенно място в международното общуване на БКД. Франция се оформя като западноевропейската страна, с която се поддържат най-тесни връзки.

Отношенията с Емил Пико продължават и в следващите години. През 1875 г. френският хуманитарист публикува статия за българите и Книжовното дружество във вестник *République Française*, в която изразява положителното си мнение за организирането на подобна общност.²²⁾ Научавайки за статията, от българска страна изразяват благодарност към обнародването на подобен благоприятен отзив за дейността на наченатото научно общество. Споменатите факти са оценени подобаващо и със задоволство в годишния дружествен доклад за 1875 г., изнесен от неуморимия Тодор Пеев²³⁾.

БКД създава стабилни връзки и със Специалното училище за източни езици (*Ecole Spéciale des Langues Orientalis vivantes*), основано през 1795 г.²⁴⁾ Славистът Луи Леже проправя пътя на френските учени в общуването им с Българското книжовно дружество. Леже е роден през 1843 г. в Тулуза и преподава курс по славянска литература в Колеж де Франс и Сорбоната. Той активно съдейства за опознаването на България във френските земи. Още в началото на създаването на Книжовното дружество той поддържа отношения във връзка с „Периодическо списание“. В свое писмо от 1873 г. до БКД иска получаването на изданието за Училището за източни езици²⁵⁾. Тодор Пеев пише до Нешо Бончев: „Преди няколко недели приехме из Париж от г. *Л. Лежера (к.м.,* така Пеев изписва името на френския учен – **б.а.**), професор по сръбските езици, едно твърде съчувствующе писмо, с което отговаря, че приел пратените ни книжки от „Периодическото Списание“ отправил вече една бележка върху тия книжки до *Rivista Europea* във Флоренция и мяркал да побърза да обнародва учените трудове и в някои французки журнали“²⁶⁾.

В края на 1874 г. деловодителят на Дружеството продължава да отделя специално внимание на взаимоотношенията с управлението на Училището за източни говорими езици, и по-конкретно с Луи Леже²⁷⁾. През 1876 г. Марин Дринов в писмо до Тодор Пеев споменава Леже сред чуждите учени, които поддържат връзка с БКД и се интересуват от неговата дейност и с които научното общуване трябва да продължи въпреки кризисния момент след избухването и потушаването на Априлското въстание²⁸⁾.

Дружеството се превръща и в център за информация за търсене на издания от българския възрожденски печат. В писмо до Тодор Пеев Г. Цончев го осведомява, че ще изпрати на Ш. Шефер и Луи Леже книжка от списание „Летоструй“²⁹⁾. Пеев съобщава на Иван Говедаров (председател на Българското печатарско дружество в Цариград), че Леже и Шефер искат да им се изпратят български книги за библиотеката на тяхното училище: „по един екземпляр от по-делните и оригинални Български книги“. Деловодителят на БКД отправя молба Печатарското училище да прати екземпляри от своите издания в отговор на писмото³⁰⁾.

От името на Училището за източни езици Шарл Шефер изпраща писмо до председателя на Българското книжовно дружество в Браила. В него съобщава за получаването на дружественото издание и обещава в замяна да изпраща публикациите на Училището. Размяната на издания е сред най-честите способи за контактуване, използвана от БКД, за да се утвърди името на Дружеството сред европейската научна общност³¹⁾.

В писмото на Тодор Пеев до Нешо Бончев се откриват още сведения за връзките с директора на Училището за източни езици именно в полето на размяната на издания, както може да се съди от следния текст: „...г. Шефер, директор на училището в Париж за въсточните езици, предлага в замяна с нашето списание всичките публикации на тяхното училище. Предложението му се прие с готовност и му се изпроводиха книжките³²⁾“.

Общуването с френски образователни и културни организации разширява географията на чуждестранните контакти. Славистичният интерес при Леже и Шефер спомага за приобщаването към актуални тенденции в развитието на европейската хуманитаристика.

Важен момент в чуждестранната активност на Дружеството е привличането на първия дописен член чужденец – Константин Иречек³³⁾. Младият чешки изследовател се включва рано в дейността на БКД, поддържайки активна връзка с неговите организатори. Той предизвиква особено внимание към себе си с издаването на научния си дебют „Книгопис на новобългарската книжнина (1806 – 1870)“ (Irechek, 1872) през 1872 г., заради който е определен за дописен член. Посочването на Иречек като първия чуждестранен член е вярно, но неговата дейност далеч надхвърля стандартното общение с чуждестранните членове на Дружеството (били те почетни, или дописни) и приноса им в полза на БКД. В известна степен общуването на Иречек с дейците на Дружеството допринася за създаването на труда му „История на българите“³⁴⁾. През 1873 г. той е поканен за участие в главното годишно събрание³⁵⁾, а през 1875 г. предоставя на БКД правото за български превод на „История на българския народ“.

Географски най-отдалечената връзка с чуждестранен адресат е Британският музей в Лондон. Излезлите броеве на „Периодическо списание“ биват своевременно изпращани, за което свидетелстват благодарствените писма на тогавашния главен библиотекар на Музея Джон Уинтър Джоунс³⁶⁾. Контактите с чуждестранни организации са отчитани на общите събрания през 70-те години на XIX век като положителни за развитието на Дружеството. Сред редицата организационни и финансови проблеми общуването в международен план вдъхва увереност сред дейците и подръжниците на БКД за поетия правилен път. В сравнение с Училището за източни езици и комитета на Емил Пико не толкова активни са контактите с институции като Кралската академия на науките в Берлин.

В международното общение има редица любопитни моменти, които оставят следа в историята на БКД. С дар от чужбина се слага началото на музейните сбирки на Дружеството, чиято поява е заложена в устава му. Книгиня Голицина изпраща сбирка от морски животни и сбирка от минерали, които са приети с благодарност от ръководителите на научното общество (Todev et al., 2015: 58 – 59).

През 1876 г. Марин Дринов в писмо до Тодор Пеев споменава чуждите учени, поддържащи връзка с БКД, с които научното общуване трябва да продължи въпреки кризисния момент след потушаването на Априлското въстание³⁷⁾. Според Дринов това действие ще покаже колко важно за българското общество е развитието на просветно-научна дейност.

Друг момент в международната дейност на БКД е установяването на връзки с българи в чужбина³⁸⁾. Целта е да бъдат привлечени към идеята за българска културна организация и да се включат като спомоществатели. Личностният и идейният фактор играят основна роля. Сред най-известните случаи е размяната на писма с известния български учен д-р Петър Берон³⁹⁾. Създателят на „Рибен буквар“ работи през повечето време в Париж и Берлин и е пример за дейците на БКД с научния си авторитет. В началото на януари 1870 г. Настоятелството на Книжовното дружество подготвя писмо до Петър Берон, с което му съобщава целите на Дружеството. В писмото е изразена надеждата, че изтъкнатият роден учен ще подпомогне начинанието, включително и материално.⁴⁰⁾ При идването си в Браила д-р Петър Берон в началото на април 1870 г. е запознат с устройството и целта на БКД. Внезапната му смърт попречва той да се ангажира по-пряко с делата на Дружеството и да помогне с контактите си в европейските научни среди. По всяка вероятност кончината му попречва да стане член (почти със сигурност спомагателен, а също така и почетен) на новосъздаденото научно общество.

Друг пример в тази насока са отношенията между БКД и дружество „Напредък“, основано от български търговци във Виена през 1863 г. Дружеството, което издържа учещите се в Австро-Унгария българи с цел да се завърнат в България като учители, става колективен член на БКД.⁴¹⁾ От своя страна, Книжовното дружество, като споделя целите, задачите и дейността на „Напредък“, става негов действителен член⁴²⁾.

Развитието на Източната криза все пак става причина дейността на БКД да бъде временно преустановена и „замразена“. Така биват прекъснати набиращите сили българо-френски научни взаимоотношения, които достигат своя пик през периода 1873 – 1875 г. В крайна сметка, тази принудителна пауза не се оказва фатална и контактите са подновени с нова сила след създаването на независима българска държава.

От годишните доклади личи, че връзките с чужди учени са повод за оптимизъм, който се отличава от ежедневната атмосфера на Дружеството, изпъл-

нена с финансов недоимък, личностни конфликти и редица други проблеми. БКД отчита положителното развитие на връзките си с чужбина, но това не задоволява критиците на младата организация. Причините за критиките са от вътрешнополитически характер, както междуличностни неразбирателства.

Обменът на информация е свързан и с предлагането на идеи за научно сътрудничество, които надхвърлят размяната на книги и поздравления. На този етап Дружеството трудно би могло да се ангажира по-активно с „международна дейност“ заради проблемите от различно естество (финансови, организационни и др.).

От разгледаните документи се вижда, че в периода до Освобождението на България за региона на Западна Европа най-тесни са контактите с Франция (тук се изключват славянските територии на Австро-Унгария). Предприетите стъпки за международно утвърждаване се оказват важни за по-нататъшното развитие на националната научна организация. В някаква степен проблем за международната активност на БКД е липсата на юридическо признание от румънските и османските власти.

Следващият етап в историята на БКД е свързан с утвърждаването на националния характер на организацията. След създаването на самостоятелна българска държава и преместването на Книжовното дружество в София вече спокойно може да се говори за поддържане на научни връзки с чуждестранни учени и научни институции. Възстановяването на дружествената дейност е съпроводено с поредната серия от уведомителни писма до различни чуждестранни културни, научни и обществени организации (Todev et al., 2015: 73 – 74).

Силният личностен фактор проличава от протичащата кореспонденция между Марин Дринов, В. Д. Стоянов, Васил Друмев и Константин Иречек. Тя засяга научни, образователни теми и организационни въпроси, свързани с Книжовното дружество (Gesheva, 2015: 15 – 16).

Въпреки че Дринов се отдалечава постепенно от делата на БКД след завръщането си в Харков, личностното му влияние продължава да играе роля в международната дейност. Пример за това са изпратените телеграми до М. Дринов и Владимир Ламански с молба да представляват Книжовното дружество на Пушкиновите тържества, провели се през 1899⁴³⁾. Дринов се възприема като представител на българската научна институция пред руските интелектуални кръгове. Освен Дринов дописният член на Дружеството Владимир Н. Палаузов също работи извън България – професор по наказателно право в Одеския университет.

В този момент един от главните дейатели на Дружеството е чужденец, пристигнал в България – Константин Иречек. Той се превръща в основна фигура за БКД и спомага за преместването му в София, което се осъществява през 1881 – 1882 г. Като министър на просвещението, Иречек назначава Привременен управителен комитет, който да организира Дружеството. Неговата

дейност е доказателство за значимата роля, която изиграват „чуждестранните връзки“ за изграждането на БКД. Присъствието му в Княжеството оказва благоприятно влияние върху засилване на дружествените отношения с международни научни институции. Чешкият историк поддържа връзки с изследователи от редица европейски страни.

Чрез личността на Иречек международните връзки на Книжовното дружество оказват влияние върху цялостното му развитие, особено след Освобождението. Пристигналият в България чешки учен изготвя ръкопис на проект за Устав на Българското книжовно дружество⁴⁴⁾. Иречек общува с лица, свързани с Дружеството, като Марин Дринов, епископ Климент Браницки (духовното име на Васил Друмев) и В. Д. Стоянов.

Иречек не е единственият чужденец, работещ в България, който се включва в дейността на БКД. Сред чуждестранните изследователи, изиграли роля за развитието на Книжовното дружество, е и хърватският естественик Степан Юринич. Той е избран за дописен член на Дружеството през 1898 г., а след две години вече е действителен член (1900 г.)⁴⁵⁾. Сред активните сътрудници на БКД се нарежда сънародникът на Иречек Карел Шкорпил, като същото се отнася и за брат му Херменегилд (Херман) Шкорпил⁴⁶⁾. Дописният член Франц Тоула активно си сътрудничи с Георги Златарски – участник в дейността на Дружеството от възстановяването му в София. Тоула е особено активен по време на престоя си в България. През 1898 г. за дописен член на Дружеството бива избран работещият в Княжеството литовски лекар Иван Басанович⁴⁷⁾.

Преустройството на Дружеството и разширяването на дейността му са свързани с приемането на Устав на Българското книжовно дружество в Средец. Съгласно Устава от 1884 г. (раздел втори, параграф четвърти) за почетни членове „се избират лица, както българи, така и чуждестранци, които са принесли особно големи заслуги за науката, книжнината и на общото образование на българския народ“⁴⁸⁾. Регламентирано е и избирането на дописни членове, които трябва да са „български или **чуждестранни** писатели, които са развивали или развиват книжовна деятелност върху България или пък върху славянството, или изобщо върху някой предмет, който влиза в задачата на дружеството⁴⁹⁾“. Според приетия през 1899 г. „Устав на Българското книжовно дружество в София“ дописните членове „се избират измежду **чужди** книжовници, които са се отличили със самостоятелен труд върху Балканския полуостров, върху България, върху славянството, или изобщо върху някой предмет, който влиза в задачата на дружеството. Дописните членове участват само в книжовно-научната работа на дружеството⁵⁰⁾“ (ширифтът мой – Ц. Р.) Почетните членове биват определени като „лица както българи, тъй и **чужденци**, които са особено услужили на науката, книжнината, изкуствата и общото образование у българите или у славяните изобщо⁵¹⁾“ (подчертаванията мои – Ц. Р.). В устава от 1899 г. почетните членове са определени като заслужили лица,

без да се споменава делението им на българи и чужденци. Вече се разширява определението на дописните членове, които „се избират измежду български и чуждестранни учени, книжовници и художници, отличили се със самостоятелни трудове“⁵²). Както се вижда от посочения текст, идейният фактор присъства силно в Устава и се дава предимство на връзките с чуждестранни учени, занимаващи се със славяноведски дирения. Цитираните параграфи от различните уставни не се различават по своята същност, а по-скоро чисто лексикално. При разглеждането на проектите са ползвани уставите на различни чуждестранни научни организации (Bozhkov, Vasilev, Paskaleva & Todorova, 1977: 40).

Почетните членове преобладават спрямо дописните, като тази тенденция може да се свърже с утвърждаването на Дружеството както в България, така в чужбина. През 1884 г. и 1898 г. редица изявени чуждестранни учени биват обявени за „почетни членове“ на Дружеството. През 1884 г. във връзка с разширяване на дейността за Дружеството за членове са избрани Иван Аксаков, Василий Василевски, Евгений Голубински, Лев Кавелин (архимандрит Леонид), Феликс Каниц, Михаил Катков, Иван Кукулевич-Сакцински, Владимир Ламански, Луи Леже, Албърт Лонг, Август Лескин, Франц Миклошич, Стоян Новакович, Александър Пипин, Нил Попов, Франьо Рачки, Константин Сатас, Мартин Хатала, Богдан Петрическу Хъшдеу, Йосип Щросмайер, Ватрослав Ягич⁵³).

От избора на чуждестранни членове проличава най-ясно личностният фактор. Приносът на тези лица за развитието на българския народ е определящ фактор при избора им за дописни членове. Американският мисионер Алберт Лонг е първият чуждестранен член, който произхожда от държава извън Европейския континент. Избирането му се дължи на продължителния му престой в Османската империя и контактите му с български културни дейци. Хърватският писател, литературен историк и славист Иван Кукулевич-Сакцински поддържа трайни връзки с Дружеството, а сънародникът му епископ Йосип Щросмайер оставя значима следа в Българското възраждане. Германия има един представител, което показва отначало по-ограничените контакти с немските научни кръгове. Славянските части на Австро-Унгария са по-добре представени спрямо австрийските и унгарските научни среди. Сериозно е и присъствието на представителите на руската наука – осем от избраните членове са учени от Руската империя. През 1898 г. австрийският геолог и минералог Франц Тоула се присъединява към дописните членове.

Изследователите от балканските страни също имат сериозно представителство. Липсва единствено Черна гора, което може да се свърже със състоянието на науката в планинското княжество или с косвените контакти между двете страни. Представител на Османската империя също не намира място в редиците на дружествените членове. Броят им нараства, ако към тях при-

бавим и изследователите от Хърватия и Словения, които имат сериозно присъствие. Ако при разделението по региони Австро-Унгария се причисли към Средна Европа, то Западна Европа се оказва едва с двама представители (по един германец и французин).

Географският фактор в някои случаи е свързан и с мястото на дейност на съответния дописен член. Лонг също работи дълго време на Полуострова, така че до някаква степен той също може да се смята за негов представител в географски план. Тук също се вижда значението на така определените фактори – географски, идеен и разбира се, личностния. Значителна част от учените принадлежат към т.нар. „славянски свят“. С една част от новоизбраните почетни членове БКД поддържа отношения още от ранните години на съществуването си. В края на XIX век званието „почетен член“ е използвано предимно за удостояване на чуждестранни учени, с които Академията поддържа тесни контакти⁵⁴).

Периодичните издания на БКД също дават представа за ролята на личностния фактор. Чрез „Периодическо списание“ Дружеството става популярно в чужбина, особено в Русия, славянските територии на Австро-Унгария, на Балканския полуостров и в славистичните среди. След научните организации, на които бива изпратено списанието, се нареждат и институции като Ватиканската библиотека⁵⁵). Книжовното дружество си сътрудничи с редица учени, особено с такива, работещи в България. И в този елемент от дружествения живот е осезаемо присъствието на Константин Иречек⁵⁶). На страниците на „Периодическо списание“ намират място трудове на Карел и Херменегилд Шкорпил⁵⁷), Франц Тоула⁵⁸), Порфирий Бахметиев⁵⁹), които са с ценни приноси и спомагат за развитието на младата българска наука. Освен това се публикуват и рецензии на чуждестранни научни трудове, които са дело на български автори. Почетният член Иван Сакцински също е сред сътрудниците на „Периодическо списание“⁶⁰). Списанието се подготвя и за участие на световното изложение в Анверс (Антверпен), провело се през 1894 г.⁶¹

Основна задача е да бъдат възобновени връзките, прекъснати по време на войната, и да бъдат създадени нови. С помощта на Георги Златарски Дружеството се свързва с Югославянската академия в Загреб⁶²). По същото време БКД се свързва със Славянското академично общество в Лайпциг и „научно-забавния вестник“ *Vienas* в Загреб, както и с Императорското общество на любителите на естествознание, антропология и етнография⁶³). Поддържат се връзки и с други славянски общности, като лужицките сърби.

И след пренасянето на дружествената дейност в София размяната на литература продължава да е важен акцент в международните ѝ отношения. През 1890 г. в библиотеката се приемат книги, изпратени на Дружеството от Загреб и Краков⁶⁴). Връзките със славянските страни се утвърждават при тържествата по случай годишнините, свързани с Кирил и Методий. Различни други тър-

жествени поводи също са използвани за размяна на послания между Книжовното дружество и чуждестранни научни и културни организации. Тук става дума предимно за известни културни дейци в славянския свят, както и за юбилеи на различни институции⁶⁵⁾.

Книгообменът играе важна роля, тъй като сред началните цели на организаторите е създаването на библиотека с главно научен характер. Благодарение на „международната си дейност“ в нея се получават редица чужди книги и списания, а изпращането на българско научно списание до редица чуждестранни научни адресати представлява сериозно постижение.

За активизирането на международната дейност може да се съди по това, че в началото на 1883 г. постъпват предложения за научни срещи от Югославянската академия в Загреб⁶⁶⁾ и Сръбското археологическо дружество⁶⁷⁾. Важен момент в международната дейност на БКД представлява участието в научната среща на южнославянските книжовници, провела се през 1885 г. в Загреб⁶⁸⁾. През 1883 г. се установяват връзки с Виенското антропологическо дружество, като активност проявява д-р Фридрих Краус, редовен член. Той си кореспондира с В. Д. Стоянов във връзка с получаването на материали от етнографски характер⁶⁹⁾. От една страна, случаят е пример за разширяване на контактите, но е доказателство за взаимодействието между трите изведени фактора върху международната дейност на Дружеството. Книжовното дружество осъществява сътрудничество с Ватрослав Ягич относно проучването на „Иван-Александровия песнивец“. Вследствие на установения контакт книгата е изпратена на намиращия се във Виена учен⁷⁰⁾.

БКД се свързва с различни организации на българи, учещи в чужбина, като българското дружество „Шипка“ в Мюнхен⁷¹⁾. Българският търговец Ангел Цветанов, който живее от дълги години в Париж, пък се нарежда сред дарителите на „това народно българско учреждение“⁷²⁾. През 1886 г. Цветанов е обявен за благодетелен член на БКД заради отпуснатата от него сума на стойност две хиляди златни лева⁷³⁾.

Организациите и лицата, с които Книжовното дружество поддържа връзка, могат условно да бъдат разделени на две категории: такива, с които се поддържат официални контакти, и такива, с които се осъществяват по-тесни взаимоотношения. Деятелите на Дружеството осъзнават необходимостта от преодоляване на културната изолация още в началото на съществуването му. Трудно може да се каже кога точно БКД е възприето като „равностоен научен партньор“ от различните чуждестранни научни организации. И в двете части на разглеждания период славистиката и славистичните изследвания изпъкват сред останалите научни области и проблеми.

Трудностите оказват сериозно влияние върху цялостната дейност на Дружеството, а с това и на международните му връзки. Финансовите проблеми

съпътстват непрекъснато живота на организацията и на практиката са пречка за някаква по-сериозна инициатива. Има и редица неясноти в дейността ѝ през доосвободения период. Константин Иречек например пише до Марин Дринов: „Списък на членовете не се е намерил досега... ония двама (б.а. Васил Д. Стоянов и митрополит Климент) казват, че и аз станах действителен член, но аз не помня нищо за това“⁷⁴). Недоразумението в конкретния случай е показателно – от една страна, то говори за организационните трудности пред Дружеството. От друга – вижда се значението, което отдават двамата действителни членове Васил Друмев (митрополит Климент Браницки) и В. Д. Стоянов на Иречековата дейност в рамките на БКД.

Целта на международната активност в началния период от съществуването на Книжовното дружество е да се популяризира не само активността му, но и самото му съществуване. Чрез общуването с различни организации се търси път новосъздаденото общество бързо да стане част от европейския научен и културен живот и да бъде възприето като сравнително равноправен партньор. Поради проблеми от различно естество поставените задачи не могат да бъдат изпълнени докрай, но резултатите се оказват положителни за бъдещото развитие на българската наука.

Виржиния Паскалева оценява като принос тези действия, имайки предвид цялостната ситуация на Дружеството през периода. Тя подчертава основните цели – популяризация и опит за създаване на име сред научните среди, както и търсенето на авторитет (Bozhkov, Vasilev, Paskaleva & Todorova, 1977: 23).

В началния период на съществуване на Дружеството основателите му се опитват да извлекат само позитиви от общуването с чужди учени и научни институции, което е в контраст със споровете около БКД в чисто български план⁷⁵). Идеите за взаимодействие често остават в зародиш и това допринася за липсата на противоречия например със сръбските научни структури. Редицата проблеми от организационен и финансов характер стават пречка пред разгръщането на по-мощна дейност в международен план и по-бързо разширяване на връзките.

Развитието на връзките с чуждестранната наука през XIX в., както преди Освобождението и особено след него, става предпоставка за по-сериозно общуване на Книжовното дружество в сферата на европейския научен живот в началото на XX в. и приобщаването му към него. Съвкупността от трите разгледани фактора – личностен, географски и идеен, спомага за постепенното установяване на все по-редовни и урегулирани контакти с чужбина. Те, от своя страна, оказват влияние по пътя на превръщането на Книжовното дружество в пълноценна Българска академия на науките. Българските учени в общуването си с външния свят съумяват да стъпят на основа, положена в началото на 70-те години, и да я развият въпреки превратностите на двадесетото столетие.

БЕЛЕЖКИ

1. Устав на БКД, чл. 3.
2. Пак там, чл. 5.
3. Пак там, чл. 35.
4. Към читателите. – Периодическо списание на Българско книжовно дружество (ПСп), 1870, №1, с. 2 – 4.
5. Периодическо списание на Българско книжовно дружество (ПСп), София, 23 – 24, с. 1013. „Съставихме главните общи основи на предполагаемия устав на дружеството, като взехме в съображение нуждите на България, до колкото ги познаваме. Тази работа се свърши през м. август 1867 г.“. Според първоначалната идея седалището на Дружеството трябвало да бъде в Букурещ.
6. Сериозно влияние върху идеята на В. Д. Стоянов оказва Ригер, както и личностните впечатления на Стоянов от чешкия общественно-културен живот. Цонев, Беньо. Васил Д. Стоянов. Летопис на Българското книжовно дружество (ЛБКД), София, 1910, 11, с. 59.
7. НА – БАН, ф. 1к, оп.1, а.е. 75.
8. Пак там, ф. 1к, оп.1, а.е. 101.
9. Пак там, ф. 1к, оп.1, а.е. 417.
10. Повече за присъединяването и дейността му в БКД вж. Арnaudов, М. Цит съч., с. 175 – 190.
11. За отношенията с тези организации вж. по-подробно НА – БАН, 1к, оп.1, а.е. 92, 119, 120, 150, 160.
12. Пак там, ф. 1К, оп. 1, а.е..
13. Тук не се включва разменената кореспонденция с граф Николай Игнатиев, тъй като тя може да се причисли към общественно-политическата дейност на Дружеството.
14. НА – БАН, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 153, 218.
15. Пак там, а.е. 239, 520.
16. Пак там, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 236.
17. Пак там, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 31. В. Д. Стоянов пише още: „Това е едно ново доказателство за високото благородство на французкия народ“.
18. Пак там, а.е. 48.
19. Пак там, а.е. 32.
20. Пак там, а.е. 34.
21. Пак там, а.е. 20.
22. Пак там, а.е. 361.
23. Пак там, а.е. 19.
24. Пак там, а.е. 48. „...отвори нови сношения и с други общества и учени лица, каквото с „Специалното училище за въсточните говорими езици в Париж“.“

25. Пак там, а.е. 279.
26. Пак там, а.е. 34.
27. Пак там 1, а.е. 20. „...тая година (Дружеството – б.а.) се запозна с Управлението на Университета в Париж за въсточните говорими езици и особно с г. Л. Леже, професор в същото училище за сърбските наречия; запозна се и с Дружеството в Париж „За изпращание френски книги даром на словените и румъните“. Всички тия учреждения и частни лица почетоха Дружеството със своите доста съчувствующи и сърадователни писма за неговото откритие, на което целта те удостоиха с искрена захвалност и одобрение. От тях първото извести Дружеството, че ще му изпровожда издадените си до сега и издаваеми списания, а второто ни изпроводи един ковчег, съдържащ повече от 200 делни французки книги по разни клонове на науката. Г. Леже благоволи да извести Дружеството, че тъкми да обнародва в някои французки журналы разглежданията си върху книжките на „Период[ическото] Списание“.“
28. НА – БАН, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 426.
29. Пак там, а.е. 284.
30. Пак там, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 34.
31. Пак там, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 287.
32. Пак там, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 34.
33. За Иречек вж. по-подробно в Тодев, Илия и кол. Цит. съч., с. 41 – 43.
34. Пак там, с. 51.
35. НА – БАН, Ф. 1 К, а.е.487.
36. Пак там, а.е. 123, 187, 275, 339, 398.
37. НА – БАН, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 426.
38. Тук не се разглеждат българите във Влашко и Русия, които са най-пряко ангажирани с процесите около създаването и дейността на Дружеството. За тези контакти вж. по-подробно в Арnaudов, Цит. съч.
39. НА – БАН, ф. 1 К, оп. 1, а.е. 43.
40. Пак там, а.е. 77.
41. При ликвидирането на дружество „Напредък“ (26. IV. 1892 г.) капиталът му бива завещан на БКД в София с условие „с доходите да се награждават (премират) или издават книги (трудовете)“. Вж. Савов, Цит. съч., с. 20 – 21.
42. НА – БАН, ф. 1 к, оп. 1, а. е. 43, л. 17.
43. НА – БАН, Ф. 1 К, оп. 2, а.е. 167.
44. Устав на Българското книжовно дружество в Средец, 1884 г. За дейността на Иречек по възстановяването на БКД вж. Гешева, Й. Д-р Константин Иречек, България и Българското книжовно дружество (1879 – 1884). – Наука, 2015, бр. 1, с. 16 – 8.
45. НА – БАН, Ф.1 К, оп. 2, а.е. 1099.

46. Карел Шкорпил е избран за дописен член на БАН през 1918 г.
47. Йонас Юрев Басавичунас (Иван Басанович) (1851 – 1927 г.). В статията е използвана побългарената форма на неговото име, тъй като с нея той остава популярен както в научните среди на Княжеството, така и в българската история. Иван Басанович е избран за действителен член на Книжовното дружество през 1902 г. Вж. НА – БАН, Ф. 1 К, оп. 2, а.е. 921.
48. Устав на Българското книжовно дружество в Средец, чл. 4.
49. Пак там, чл. 6.
50. Устав на Българското книжовно дружество в София от 1899.
51. Пак там.
52. Пак там.
53. Подробности вж. в документите по техния прием: НА – БАН, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 1007, 1008, 1014, 1046, 1052, 1075, 1098.
54. В началния период на своето съществуване Дружеството няма специално обособено наименование за чужденци, които участват в неговата дейност. Понятието „чуждестранни членове“ има известна доза условност, защото се явява събирателно за двата определени вида – дописни и почетни членове.
55. НА – БАН, ф. 1К, оп. 2, а.е.145, л. 7.
56. Публикациите на Иречек относно пътеписната литература и ролята му за нейното изследване са обект на друго моя научна разработка, затова тази тема няма да бъде спомената в настоящата публикация.
57. НА – БАН, ф. 1К, оп.2, а.е. 29
58. Повече за дейността на Фр.Тоула вж. Пак там, ф. 1 к, оп.2, а.е. 153.
59. Пак там, ф. 1К, оп. 2, а.е. 119 .
60. Пак там, ф. 1 К, оп. 2, а.е. 41.
61. Пак там.
62. Пак там, оп. 2, а.е. 20, л. 8-11.
63. Пак там, оп. 2, л. 12-14.
64. Пак там, оп. 2, а.е. 88.
65. Могат да се споменат годишнините на Вук Караджич, Руджиер Божкович, Матиас Бан, Йосип Щросмайер, честванията на Руското географско дружество и на Чешката академия.
66. НА – БАН, ф. 1К, оп. 2, а.е. 22.
67. Пак там, а.е. 69.
68. Пак там, а.е. 45.
69. Пак там, а.е. 20, л. 27.
70. Пак там, оп. 2, а.е. 219, 251.

71. Пак там, ф. 1К, оп. 2, а.е. 20, л. 32, 41.
72. Пак там, ф. 1К, оп. 2, а.е. 58, л. 3. В писмото става ясно, че Цветанов се запознава с работата на БКД при пътуването си от Париж до родното си село Ветрен.
73. Пак там, ф. 1К, оп. 2, а.е. 49, л. 4.
74. НБКМ – БИА, ф. 111, а.е. 124, л. 99 – 100. Официално тезата е, че до възстановяването на Дружеството през 1884 г. К. Иречек е останал дописен член. Твърденията на В. Д. Стоянов и Друмев, че във връзка с „Книгописа“ Иречек е бил приет за действителен член, не се взимат предвид, тъй като най-вероятно са въз основа на техни личностни виждания.
75. За състоянието на БКД и конфликтите около него по-подробно вж. в Арнаудов, М. Цит. съч.

ЛИТЕРАТУРА

- Арнаудов, М. (1966). *История на Българското книжовно дружество в Браила*. София: БАН.
- Божков, С., Василев, В., Паскалева, В. & Тодорова, Цв. (1977). *История на Българската академия на науките*. София: Издателство на БАН.
- Гешева, Й. (2015). Д-р Константин Иречек, България и Българското книжовно дружество (1879 – 1884). – *Наука*, бр. 1.
- Иречек, К. (1872). *Книгопис на новобългарската книжнина*. Виена: Книгопечатница Л. Сомеров.
- Савов, Н. (1994). Възникване и утвърждаване на Българското книжовно дружество. – В: *Из историята на Българското книжовно дружество (1869 – 1911). Сборник по случай 125-годишния юбилей на БАН*. София.
- Тодев, И. и кол. (2015). *История на Българската академия на науките 1869 – 1947 г.* София: Проф. Марин Дринов.

REFERENCES

- Arnaudov, M. (1966). *Istoria na Balgarskoto knizhovno druzhestvo v Braila*. Sofia: BAN.
- Bozhkov, S., Vasilev, V., Paskaleva, V. & Todorova, Tsv. (1977). *Istoria na Balgaskata akademia na naukite*. Sofia: BAS.
- Gesheva, Y. (2015). D-r Konstantin Irechek, Bulgaria i Balgarskoto knizhovno druzhestvo (1879 – 1884). – *Nauka*, br. 1.
- Irechek, K. (1872). *Knigopis na novobalgarskata knizhnina*. Viena: Knigopechatnitsa L. Somerov.
- Savov, N. (1994). Vaznikvane i utvarzhdavane na Balgarskoto knizhovno druzhestvo. – V: *Iz istoriyata na Balgarskoto knizhovno druzhestvo (1869 – 1911). Sbornik po sluchay 125-godishnia yubiley na BAN*. Sofia.

Todev, I. et al. (2015). *Istoria na Balgarskata akademia na naukite 1869 – 1947*. Sofia: Prof. Marin Drinov.

FACTOR IN THE INTERNATIONAL ACTIVITY OF THE BULGARIAN LEARNED SOCIETY UNTIL THE EARLY TWENTIETH CENTURY

Abstract. In 1869 a Bulgarian Learned Society in Braila was finally founded, as realization of an idea of the Bulgarian Revival community from the 1850s. From the beginning the Bulgarian Learned Society and its leaders are actively involved in European scientific life, using the experience of the work of similar institutions. Thanks to the efforts of several leading figures, a network of contacts is quickly established, which contributes to the further development of the Society. This article provides information on the BLS's connections with various individuals and foreign scientific organizations at its initial stage, and aims to present and analyze the various factors that influence the development of such relationships.

Keywords: Bulgarian Learned Society; Bulgarian Revival; Marin Drinov; Konstantin Irechek

✉ **Dr. Tzvetan Radulov**

Scientific Archive

Bulgarian Academy of Sciences

15, November 1 St.

1040 Sofia, Bulgaria

E-mail: zvetanradulov@gmail.com